

Dr Ireneusz Edward Thomas
Uniwersytet Rzeszowski (Polska)

Temat: Historia rozwoju przestrzennego Rzeszowa (zarówno Miasta jak i Gminy oraz stolicy Województwa Podkarpackiego) - jako czołowy przykład ewolucji pozycji regionalnej i międzynarodowej miasta – w perspektywie innowacji zarządzania rozwojem przestrzennym miast w Polsce.

ИСТОРИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ Г. ЖЕШУВ (АДМИНИСТРАТИВНОГО ЦЕНТРА ПОДКАРПАТСКОГО ВОЕВОДСТВА) КАК ОДИН ИЗ ЛУЧШИХ РЕГИОНАЛЬНЫХ И ЕВРОПЕЙСКИХ ПРИМЕРОВ УПРАВЛЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИМИ ИННОВАЦИЯМИ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ГОРОДОВ

Wprowadzenie

Opracowanie podejmuje próbę charakterystyki rozwoju przestrzennego Rzeszowa w XX wieku oraz analizę innowacyjnych planów rozwoju miasta w kierunku metropolii, w oparciu o opracowania naukowe, plany i sprawozdania z rozwoju przestrzennego miasta, poprzez wsparcie inwestycji podnoszących znaczenie ponadregionalne, podkreślających wyjątkowe cechy położenia geograficznego w Europie Środkowo-Wschodniej, zwłaszcza poprzez rozwój infrastruktury i sieci komunikacyjnych (autostrady, port lotniczy), równocześnie przy uwzględnieniu zarówno cech miasta o charakterze zabytkowej, implikujących renowację pod kierunkiem konserwatorskim, jak również usprawnienie mieszkańcom dostępu do urzędów i obiektów publicznych, ale również zakładów pracy, centrów handlowych. To wszystko zaś połączone ze zrównoważonym otwarciem na środowisko naturalne, wspieranie zdrowego i aktywnego trybu życia poprzez rewitalizację i inwestycje w parkach, bulwarach nadrzecznych, około miejskich miejscach codziennej rekreacji i wypoczynku. W tym celu niezbędne było wprowadzenie założeń innowacyjnego rozwoju miasta, zmierzającego sukcesywnie do stymulowanego rozwoju i ewolucji. Opracowanie wskaże też cechy korzystne i sprzyjające takiemu pomysłowi rozwoju przestrzennego miasta, jak również gruntownie zastanowi się nad słabymi stronami nieustannego rozwoju, jego ograniczeniami i potencjalnymi trudnościami dla mieszkańców.

Резюме. История пространственного развития г. Жешув (административного центра Подкарпатского Воеводства), как один из лучших региональных и европейских примеров, управления стратегическими инновациями пространственного развития городов.

Предваряет изложение основного материала публикации обзор многовековой истории Жешува. В настоящее время Жешув является наибольшей городской агломерацией юго-восточной Польши, административным, культурным, экономическим центром Подкарпатского Воеводства. Географическое положение города, его коммуникационная доступность (трансевропейская дорога S19, проходящая через Жешув), природные ресурсы делает город привлекательным для инвестиций стратегического значения. Приняты программы, направленные на улучшение уровня жизни горожан. Город инвестирует в технологии, основанные на применении возобновляемых источников энергии. В связи с многофункциональностью Жешува и высокими темпами его экономического развития, возникла необходимость в территориальном развитии города.

SUMMARY. The review of centuries-old history of Zeshuv city anticipates exposition of basic material to the publication. Presently Zeshuv city is the most municipal agglomeration of south-

east Poland, administrative, cultural, economic center of Province of Sub-Carpathians. Geographical location of city, his of communication availability (European road of S19, passing through Zeshuv city), natural resources are done by a city by attractive for the investments of strategic value. The programs sent to the improvement of standard of living of citizens are accepted. A city invests in the technologies based on application of proceeded in energy sources. In the context of universality of Zeshuv city and grand rates of economic development, a city requires providing of territory under different functions.

Zabudowa Rzeszowa ma charakter zwarty. Miasto posiada ponad tysiąc budowli i obiektów o charakterze zabytkowym. Zabudowa Rzeszowa jest wynikiem długotrwałego historycznego rozwoju, uwarunkowań fizjologicznych oraz uwarunkowań polityczno-administracyjnych. Rzeszowa, pomimo dużego stopnia urbanizacji, jest na swój sposób urzekająca. Występujące w centrum miasta dominanty wysokościowe łagodzi znajdująca się tam zieleń miejska. Większą i nowocześniejszą część miasta stanowią typowe blokowiska, pośród których widać enklawy nowej zabudowy mieszkaniowej¹. Obrzeża Rzeszowa charakteryzują stojące jeszcze pośród pól skupiska nowych domów jednorodzinnych. Współczesna zabudowa Rzeszowa powstaje w coraz to szybszym tempie, wywierając zróżnicowany wpływ na odbiór wizualny otoczenia, interakcje z istniejącą zabudową i przyrodą.

Przykłady

Archeologiczne znaleziska dowodzą, że jeszcze przed uzyskaniem pisanego prawa lokacyjnego Rzeszów był już dużą osadą rolniczą położoną w rejonie dzisiejszego Staromieścia (*Antiqua Reschow*). Pierwsza udokumentowana wzmianka już o mieście obronnym – grodzie - pochodzi z 1354 roku, kiedy to Rzeszów otrzymał prawa miejskie od Króla Kazimierza Wielkiego, który darował miasto rycerzowi i dyplomacie Janowi Pakosławicowi, który z wdzięczności przyjął nazwisko - Rzeszowski. Zgodnie z jego wolą miasto przeniesiono w miejsce dzisiejszego Starego Rynku. Już na początku XV wieku miasto zniszczył pożar. Odbudowane, otrzymało wiele przywilejów: pozwolenie na sprzedaż piwa, wina oraz soli, zgodę na prowadzenie kramów rzemieślniczych oraz pobieranie opłat celnych i myta przewozowego, możliwym do egzekucji dzięki wytyczeniu przez Rzeszów głównych szlaków komunikacyjnych (wschód – zachód) do Krakowa i Lwowa oraz (północ - południe) do Dukli i Sandomierza – wówczas to znaczenie miasta szybko rosło. W 1430 roku Rzeszów uzyskał prawo pędzenia bydła z Rusi do Krakowa i dalej, aż do Niderlandów. Dopiero w 1589 roku Sejm Warszawski uznał rzekę Wisłok za spławną, dzięki czemu powstał nowy szlak handlowy, wiodący przez San i Wisłę do Gdańska.

W wieku XVI miasto posiadało już dobrze zorganizowaną administrację, zaś kupcy rzeszowscy utrzymywali rozległe kontakty handlowe z Warszawą, Krakowem, Wrocławiem a także Litwą, Mołdawią i Węgrami. Mieszczanie szybko się bogacili, rozwijało się rzemiosło zorganizowane w cechach. I chociaż nie omijały Rzeszowa częste pożary, wojny, łupieskie napady Wołochów i Tatarów - miasto za każdym razem podnosiło się z upadku i rosło.

Przełom XVI / XVII wieku to czas największej świetności miasta, które stało się ważnym ośrodkiem handlu i rzemiosła. Ten „złoty okres” w rozwoju Rzeszowa związany jest ściśle w nowym suwerenem - Mikołajem Spytkiem Ligęzą. Właściciel rozbudował i ufortyfikował Rzeszów w sposób na owe czasy nowoczesny, fundował wyposażenie kościoła,łożył na nowe budowle municypalne. W 1591 roku wznosił ratusz miejski, w 1600 roku rozpoczął budowę okazałego zamku, a następnie otoczył miasto wałami obronnymi. W latach 1624 - 1629 ufundował warowny klasztor oo. Bernardynów, w którego świątyni miało znaleźć się przysłe mauzoleum rodu Ligęzów.

¹ B. Krupa, K. Konieczna, *Historyczna i współczesna zabudowa wysoka Rzeszowa a planowanie krajobrazu miasta* [w:] TeKa Komisji Architektury, Urbanistyki i Studium Krajobrazu PAN, nr VII/2/, Warszawa 2012, s. 18 - 19.

W 1638 roku Rzeszów wraz z okolicznymi włościami przeszedł we władanie rodu Lubomirskich. Książę Jerzy Sebastian Lubomirski - potomek bogatej magnackiej rodziny - był człowiekiem wykształconym, politykiem, utalentowanym dowódcą wojskowym. Założył w 1658 roku słynne później Kolegium Pijarów, będące wówczas jedną z nielicznych w Polsce szkół średnich. Wśród jego wykładowców był ksiądz St. Konarski². Na przestrzeni wieków podwoje szkoły opuściło wielu sławnych później Polaków m. in.: Ignacy Łukasiewicz, Władysław Sikorski, Władysław Szafer, Julian Przyboś.

Na przełomie XVI i XVII wieku miasto rozrosło się, wykraczając poza dotychczasowe średniowieczne granice. Szybko jednak - na skutek wojen, tragicznego pożaru w 1681 roku oraz niefortunnej polityki kolejnych właścicieli z rodu Lubomirskich, zaczęło podupadać. Lubomirscy, czerpiąc znaczne korzyści z handlu zbożem, dążyli równocześnie do ograniczenia swobód mieszczan, rzemieślników i kupców. Rzeszów, zyskując jako siedziba magnatów tracił jednocześnie znaczenie gospodarczo - handlowe³. Widzimy więc, że przez około 500 lat decyzje inwestycyjne i lokalizacyjne podejmowane były przez osoby władające miastem, a czasem wpływ na lokalizację miały warunki fizjograficzne i pewne przepisy szczególne, takie jak przywileje. Swego rodzaju koncepcjami urbanistycznymi było założenie średniowiecznego Starego Miasta, założenie renesansowego Nowego Miasta oraz wspomniana koncepcja promienistego układu zabudowy w pobliżu zamku autorstwa Wiedemanna⁴.

Upadek miasta ostatecznie przyspieszyły niestety zabory i zajęcie Małopolski - w 1772 roku - przez zaborcze wojska austriackie. W rok później uczyniono z Rzeszowa siedzibę obwodu administracyjnego - cyrkułu. W zamku Lubomirskich władze austriackie ulokowały sąd i więzienie. Jego położenie na rubieży monarchii, bliskość granicy z Cesarstwem Rosyjskim, w strefie potencjalnego konfliktu dwóch mocarstw (a więc i wysokiego ryzyka inwestycyjnego), spowodowało odpływ lokalnego kapitału. Rzeszów jako ośrodek miejski coraz bardziej tracił na znaczeniu.

Niewielkie ożywcze impulsy w rozwoju miasta pojawiły się dopiero w połowie XIX wieku. W 1844 roku Rzeszów nabył od księcia Jerzego Lubomirskiego prawo dominalne i w rok później stał się miastem wolnym. Uzyskanie przez Galicję znacznych swobód politycznych i gospodarczych w ramach Austro-Węgierskiej Monarchii było kolejnym wydarzeniem sprzyjającym rozwojowi Rzeszowa. W 1858 roku do miasta doprowadzono linię kolejową, którą następnie, w 1863 roku, przedłużono do Lwowa.

Pamiętajmy, że w 1848 roku w Galicji zniesiono pańszczyznę. Oznaczało to w pełni rynkową gospodarkę w rolnictwie, ale także wolną konkurencję o miejsca pracy na wsi i naturalny odpływ pracowników do manufaktur w mieście. Ujawniło się wówczas lokalnie ogromne bezrobocie. Mieszkańcy przeludnionych, ubogich galicyjskich wiosek emigrowali „za chlebem” do Ameryki, lub na „saksy” do Niemiec i Francji, ale także do pobliskich miast. W 1910 roku Rzeszów liczył 23 tysiące mieszkańców. Dzięki polityce anty narodowościowej zaborców połowę z nich stanowiła już ludność pochodzenia żydowskiego. Niewielkie miasteczko zaczęło się przekształcać w miejski ośrodek kapitalistyczny, z typowymi problemami ówczesnej ekonomii społecznej. Dopiero w 1888 roku pojawiły się w Rzeszowie telefony, w 1900 roku powstała gazownia i gazowe lampy uliczne, a 11 lat później uruchomiono elektrownię oraz rozpoczęto zakładanie sieci wodociągowej. W latach poprzedzających wybuch I wojny światowej Rzeszów zyskał nową funkcję jako zaplecze twierdzy przemyskiej. W tym czasie, na północnych krańcach Austro-Węgierskiej Monarchii trwała intensywna rozbudowa infrastruktury militarnej⁵.

² J. Kamińska – Kwak, *Kolegium Pijarskie* [w:] Encyklopedia Rzeszowa, (red.) J. Draus, Rzeszów 2004, s. 229.

³ W. Henning, *Plany i koncepcje zagospodarowania przestrzennego miasta* [w:] Encyklopedia Rzeszowa, (red.) J. Draus, Rzeszów 2004, s. 444.

⁴ T. Ferenc, *Prezydent Miasta Rzeszowa – Strategia rozwoju miasta do roku 2025*, Rzeszów 2015, s. 232.

⁵ J. Malczewski, *Rozbudowa miasta – wojsko w życiu i przestrzeni miejskiej* [w:] Dzieje Rzeszowa, t. II, (red.) Z. Klatka, Rzeszów 1998, s. 259.

Dla Rzeszowa oznaczało to poważny dopływ kapitału z kasy cesarskiej. Zbliżający się jednak nieubłagany kres monarchii austriackiej sprzyjał narastaniu polskich nastrojów niepodległościowych.

W 1918 roku rozpoczęła w Rzeszowie działalność Polska Organizacja Wojskowa, której komendantem był Leopold Lis-Kula, późniejszy bohater walk o niepodległość Polski. Z okresu II Rzeczypospolitej najlepiej zapisały się w historii Rzeszowa lata 1937-1939. W ramach rządowego programu rozwoju polskiego przemysłu obronnego, w środkowej Małopolsce powstały podwaliny tzw. Centralnego Okręgu Przemysłowego. W Rzeszowie zlokalizowano Państwowe Zakłady Lotnicze, produkujące do dziś silniki lotnicze oraz filię poznańskiej Fabryki H. Cegielskiego, wytwarzającą działa przeciwlotnicze. Spowodowało to ożywienie inwestycyjne Rzeszowa, które zapewniło mieszkańcom liczne miejsca pracy. W tym czasie miasto otrzymało również kanalizację typu rozdzielczego⁶. W okresie międzywojennym stacjonował w Rzeszowie duży garnizon wojskowy, w skład którego wchodziła 10 Brygada Pancerno-Motorowa dowodzona przez generała Stanisława Maczka.

Podczas II wojny światowej Rzeszów uległ częściowemu zniszczeniu. W gruzach legły zabytki, kamienice i zakłady przemysłowe. Hitlerowcy wymordowali wielu rzeszowian, niszcząc prawie zupełnie lokalną społeczność żydowską. W 1944 roku, po wyzwoleniu miasta spod okupacji niemieckiej, Rzeszów awansował do miana stolicy województwa i centrum administracyjno-kulturalnego południowo-wschodniej Polski. To zadecydowało o tempie rozwoju miasta.

Przez przyłączenie do Rzeszowa w 1952 roku terenów sąsiadujących jego obszar powiększył się ponad czterokrotnie. W latach 1950-60 modernizacji poddano centrum. Zbudowano nowe domy mieszkalne i różne obiekty użyteczności publicznej (m. in. gmachy Urzędu Wojewódzkiego i ówczesnego Komitetu Wojewódzkiego PZPR, halę targową, kino „Zorza”, Dom Handlowy „Delikatesy”. Rozpoczęto kontynuację budowy osiedli mieszkaniowych w rejonie ulic Hetmańskiej (pierwsze rzeszowskie wieżowce 1960-63) i Dąbrowskiego. W latach następnych powstały osiedla: Piastów (1960-65), Baranówka I (1962-71), Tysiąclecia (1963-75) i Pułaskiego (1973-75), w 1969 r. rozpoczęto budowę Nowego Miasta. W latach 80 dołączyło do nich osiedle Krakowska-Południe. Równolegle rozwijało się budownictwo jednorodzinne - powstały osiedla Zimowit i Biała, rozbudowano także system komunikacji miejskiej⁷.

Podstawą ekonomicznego rozwoju miasta było jego intensywne uprzemysłowienie. Na bazie zniszczonej przez okupanta filii fabryki Cegielskiego od 1948 roku powstawały Zakłady Zmechanizowanego Sprzętu Gospodarstwa Domowego „Predom Zelmer”. W dekadzie lat 60. i 70. wybudowano kilka nowych zakładów przemysłowych, m.in. Zakłady Mięsne, Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego „Alima, Zakłady Graficzne, Przedsiębiorstwo Farmaceutyczne „Polfa”, Zakłady Automatyki Motoryzacyjnej, Zakłady Optyczne „OptoRes”, Fabrykę Wyrobów ze Srebra „Resovia-Silver”, Zakłady Przemysłu Odzieżowego „ConRes”.

Obecnie Rzeszów jest więc największą aglomeracją miejską południowo-wschodniej Polski, niekwestionowanym centrum handlowym i gospodarczym, największym ośrodkiem akademickim i kulturalnym tej części kraju, stolicą województwa podkarpackiego oraz siedzibą władz diecezjalnych⁸.

Koncentracja ludności następuje współcześnie w Polsce w ośrodkach miejskich i ich strefach podmiejskich, przy czym najwyższe tempo przyrostu obserwuje się w najbardziej atrakcyjnych aglomeracjach, tj. warszawskiej, trójmiejskiej, poznańskiej, wrocławskiej i krakowskiej. Dużą dynamikę notują też niektóre ośrodki średniej wielkości, mające w przyszłości szanse stać się „pełnoprawnymi” obszarami metropolitalnymi. Dotyczy to szczególnie miast tzw. Ściany

⁶ W. Henning, *Rozwój przestrzenny i architektura* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. III, (red.) F. Kiryk, Rzeszów 2001, s. 166 – 167.

⁷ J. Skarbowski, J. Warchał, *Ziemia Rzeszowska*, Kraków 1972, s. 6 - 7.

⁸ <http://www.prz.edu.pl/pl/rzeszow/index.php> - (z dnia 20.07.2017).

Wschodniej, gdzie wykształcenie się metropolii jest szczególnie pożądane (Lublin, Białystok, Rzeszów). Duże szanse na wzrost demograficzny ma także Olsztyn⁹.

Również w samym czasie w mieście trwały ciągle prace nad rozbudową infrastruktury, jak i poprawą istniejącej – zarówno dróg, jak i modernizacji taboru w przedsiębiorstwie komunikacyjnym. W trakcie przygotowania jest obecnie duży program na ponad 300 mln zł mający poprawić komunikację – zarówno w zakresie budowy dróg, jak i zakupu nowych autobusów, w tym głównie ekologicznych.

Rzeszów przeznacza znaczne środki na poprawę i eksploatację infrastruktury transportowej. Duża część kosztów kapitałowych pokrywana jest ze środków UE, jednakże zwiększanie podaży usług transportu publicznego zmusza miasto od kontynuowania nakładów na funkcjonowanie i utrzymanie, jak też i koszty zarządzania, kontrakty, ochronę dochodów oraz inne elementy z zakresu obowiązków zarządcy transportu. Wydatki te będą pokrywane ze środków własnych. Możliwości generowania większych dochodów z opłat za przejazdy są ograniczone już stosunkowo wysokim ich poziomem i trendami demograficznymi. Pewne dodatkowe dochody generowane są z reklam i wynajmu majątku, jednakże potencjał zwiększania środków z tych źródeł również jest ograniczony¹⁰. Koszty eksploatacji transportu publicznego mają tendencje wzrostowe, ponieważ autobusy miejskie obsługują podmiejskie społeczności o mniejszej gęstości zaludnienia, a koszty eksploatacyjne kolei dla niewielu pasażerów stale osiągają wysokie wartości. Zbliżenie poziomu wynagrodzeń między Polską a Europą Zachodnią również będzie zwiększać koszty eksploatacji transportu autobusowego. Sugeruje to potrzebę skoncentrowania się miasta i województwa na kontrolowaniu kosztów świadczenia usług autobusowych i kolejowych. Model kosztu brutto kontraktowania miejskich usług autobusowych stanowił odpowiedni wybór kontraktu dla osiągnięcia transformacji w zakresie jakości usług¹¹. Rzeszów powinien rozważyć opcje ograniczenia kosztu świadczenia usług komunikacji autobusowej, w tym zaproszenie do składania ofert przez operatorów prywatnych.

Dostępność komunikacyjną Rzeszowa rozumianą jako regularne połączenia lotnicze z lotnisk w zasięgu godziny podróży samochodem można ocenić jako dobrą. Około 11 km od centrum Rzeszowa znajduje się lotnisko w Jasionce (przy trasie S19 w kierunku Lublina. Oferuje ono regularne połączenia z Wielką Brytanią (Birmingham, Bristol, East Midlands, Londyn) i Irlandią (Dublin), a także Frankfurtem i Barceloną oraz z większymi miastami w Polsce (Warszawa, Gdańsk, Katowice, Szczecin). Podróżni chcący korzystać z innych połączeń mogą je realizować z Warszawy na cały świat¹². Argumentem przemawiającym za rozpoczęciem współpracy w dziedzinie CARGO z Portem Lotniczym „Rzeszów - Jasionka” jest liczba firm, które mają siedziby w Parku Naukowo Technologicznym AEROPOLIS. Nie bez znaczenia jest również prestiż jaki niesie za sobą inwestycja w bardzo atrakcyjnym miejscu, dostrzeżonym przez wielkie światowe korporacje. Duża koncentracja firm z pokrewnych branż daje również możliwość tworzenia sieci kooperantów i poddostawców. W „Podstrefie Trzebownisko” znajduje się 12 przedsiębiorstw (Strefa S1), zaś w „Podstrefie Głogów Małopolski” (Strefa S2) 16 przedsiębiorstw. Obszar wokół Międzynarodowego Portu Lotniczego jest siedzibą m.in takich dużych korporacji jak: - Assecco Poland, największy krajowy producent oprogramowania, - Szwajcarski wielonarodowy koncern farmaceutyczny Novartis AG, - Podkarpacki Klaster Informatyczny, grupa firm informatycznych z siedzibą w Rzeszowie, - Korporacja Goodrich, - United Technologies Corporation „Sikorsky”, -

⁹ G. Węclawowicz (red.), *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, PAN, Warszawa 2006, s. 58 - 59.

¹⁰ „Zintegrowany plan rozwoju transportu publicznego w latach 2010 – 2015”, Rzeszów 2011, s. 52.

¹¹ C. Monsalve, *Mobilność miejska w Rzeszowie - kierunki rozwoju*, Bank Światowy, Waszyngton 2014, s. 14.

¹² P. Grata, *Przemiany gospodarcze w mieście – transport lądowy i powietrzny* [w:] Dzieje Rzeszowa, (red.) W. Bonusiak, Rzeszów 2017, s. 299-230.

MTU Aero Engines, - BorgWarner Turbo & Emissions Systems, - Pratt & Whitney, - Firma farmaceutyczna Valeant¹³.

W ostatnim czasie rozpoczęły się więc inwestycje komunikacyjne o znaczeniu strategicznym. Rozbudowa terminala pasażerskiego Międzynarodowego Portu Lotniczego Rzeszów-Jasionka, budowa autostrady A4 oraz biegnącej z północy na południe kraju drogi ekspresowej S19 mają duży wpływ na wszechstronny rozwój miasta. Rzeszów, jako jedno z nielicznych miast w Polsce, będzie posiadać trzy węzły autostradowe – wschodni, centralny i zachodni. Rzeszów wspólnie z Generalną Dyрекcją Dróg Krajowych i Autostrad realizują budowę drogi łączącej wschodni węzeł autostrady A4 i drogi ekspresowej S19 z drogą krajową nr 4. Przebiegająca przez Rzeszów droga ekspresowa S19 jest częścią korytarza transeuropejskiego Via Carpatia, łączącego Morze Bałtyckie z Morzem Czarnym i Śródziemnym przez Litwę, Polskę, Słowację, Węgry, Rumunię, Bułgarię i Grecję. Polski odcinek szlaku Via Carpatia przebiega od granicy z Litwą w Budzisku, przez Białystok, Lublin i Rzeszów do granicy ze Słowacją w Barwinku. Odcinek zainicjowany przez stronę polską, pozytywnie wpłynie na aktywizację gospodarczą tej części Europy¹⁴. Położenie Rzeszowa na przecięciu Autostrady i drogi S19 w opinii władz miasta jest atutem i korzystnie wpłynie na rozwój zarówno całego miasta, jak i regionu.

Ponadto wiadomo od dawna, że na terenie miasta występują złoża wód mineralnych. W wyniku udokumentowania właściwości leczniczych tych wód w rejonie Szpitala Miejskiego przy ul. Rycerskiej, realizowany jest przy udziale środków unijnych projekt pn.: „Rozwój usług medycznych w zakresie rehabilitacji poprzez utworzenie zakładu wodolecznictwa i rehabilitacji w Rzeszowie”. Woda z odwiertu dostarczana będzie do urządzeń hydroterapii. Od 2 lat prowadzone są na terenie Miasta prace badawcze mające na celu ewentualne udokumentowanie zasobów wód geotermalnych. Badania te prowadzone są pod kątem stworzenia możliwości budowy na terenie Miasta Aquaparku. Od listopada 2008 roku z miejskich kranów płynie idealnie czysta woda, zdana do picia bez gotowania. Stało się to możliwe dzięki zastosowaniu bardzo nowoczesnej technologii uzdatniania wody. Miasto zainwestowało w ten sposób 167 mln złotych w zdrowie swoich mieszkańców. Pod względem jakości woda dostarczana do rzeszowskich mieszkań dorównuje butelkowanej wodzie źródlanej i znacznie przewyższa tą pozyskiwaną z płytkich studni. Regularne badania potwierdzają, że spełnia ona surowe normy polskie i unijne.

Z przyrodniczego punktu widzenia najbardziej istotne są formy zieleni objęte ochroną prawną. Należą do nich w mieście: - Rezerwat przyrody „Lisia Góra”, - 62 pomniki przyrody, - Stanowiska roślin objętych ochroną ścisłą lub częściową, - Ochrona gatunkowa zwierząt. W mieście została wytyczona ścieżka przyrodnicza im. Władysława Szafera, związanego z Rzeszowem światowej sławy paleobotanika i działacza ochrony przyrody, została wytyczona przez Zarząd Wojewódzki Ligi Ochrony Przyrody w Rzeszowie. Trasa spacerowa z 9 przystankami liczy prawie 6 km i prowadzi brzegiem Wisłoka od Starego Cmentarza do wyspy za „Lisią Górą”. Głównym elementem środowiska przyrodniczego Rzeszowa jest zieleń miejska. Tereny zieleni miejskiej zajmują powierzchnię 836 ha. Tereny zieleni urządzonej to m.in.: - parki, - zieleńce miejskie, - zieleń cmentarna, - zieleń towarzysząca obiektom sportowym oraz placom zabaw dla dzieci¹⁵. Ponadto w obrębie miasta znajdują się rozległe tereny zieleni nie urządzonej, związanej z doliną Wisłoka i jego dopływami. Na terenie miasta znajduje się 13 parków, które są sukcesywnie rewitalizowane.

Na wygląd zewnętrzny Rzeszowa oraz na stan środowiska duży wpływ ma sposób w jaki mieszkańcy postępują ze śmieciami i odpadami. Corocznie wytwarza się tutaj ok. 60 tys. ton odpadów komunalnych. Odpady te w zdecydowanej większości są deponowane na

¹³ „Port Lotniczy Rzeszów – Jasionka”, Regionalne Obserwatorium Terytorialne, Rzeszów 2014, s. 17.

¹⁴ Z. Makiela, *Metropolie Polski południowo – wschodniej na szlaku Via Regia* [w:] *Via Regia – Szlak kupiecki* (red.) Z. Makiela, Jarosław 2007, s. 178.

¹⁵ K. Ciechanowska - Żurek, *Program ochrony środowiska Miasta Rzeszowa na lata 2013-2016, z uwzględnieniem zadań zrealizowanych w 2013 oraz perspektywą na lata 2017 – 2020*, Rzeszów 2014, s. 40.

składowiskach zlokalizowanych poza granicami w Kozodrzy i Młynach. Na terenie Miasta znajduje się ponad 1200 pojemników do selektywnej zbiórki surowców wtórnych na: szkło bezbarwne i kolorowe, plastik, metale, tekstylia, makulaturę. W Rzeszowie w ciągu roku prowadzona jest obwoźna zbiórka odpadów niebezpiecznych. W trakcie tej zbiórki w wybranych punktach na terenie Miasta nieodpłatnie przyjmowane są m.in.: świetlówki, baterie, środki ochrony roślin i opakowania po nich, przeterminowane lekarstwa, rozpuszczalniki, farby, lakiery, kwasy i alkalia, zużyty olej. Urząd Miasta Rzeszowa, w porozumieniu z Podkarpacką Izbą Aptekarską, uruchomił stały system zbiórki przeterminowanych lub niewykorzystanych leków pochodzących z gospodarstw domowych. Przeterminowane leki zbierane są do specjalistycznych pojemników ustawionych w 20 aptekach w mieście. Rzeszów jest jednym z pierwszych miast Polsce, które w sposób systemowy podeszło do problemu zbierania zużytego sprzętu elektrycznego i elektronicznego. System zbiórki „elektrośmieci” zaczął funkcjonować w Rzeszowie w 2007 roku. Stały punkt zbiórki użytego sprzętu elektrycznego i elektronicznego, pochodzącego z gospodarstw domowych. Rozbudowa Zakładu Utylizacji Odpadów w Rzeszowie, została dofinansowana przez Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego. W ramach tego przedsięwzięcia: - rozbudowano i zmodernizowano halę główną Zakładu Utylizacji Odpadów, - zainstalowano linię sortowniczą o wydajności 30 tys. ton, - zbudowano linię przesiewu zmiotek ulicznych oraz linię do rozdrabniania odpadów wielkogabarytowych¹⁶. Aktualnie trwają prace nad wyborem nowoczesnej technologii utylizacji odpadów komunalnych i budowy takiej instalacji na terenie Miasta. Wyniki pomiarów jakości powietrza w mieście wskazują że zachowane są polskie i unijne normy w zakresie emisji gazów do powietrza.

Niezależnie od prac związanych z opracowaniem programu, w trosce o ciągłą poprawę warunków bytowych mieszkańców miasta Rzeszowa, podejmowane są działania zmierzające do poprawy stanu czystości powietrza: - modernizacja instalacji w Elektrociepłowni Rzeszów, - systematyczna likwidacja pieców i wprowadzanie centralnego zasilania w ciepło budynków w Śródmieściu, - wymiana taboru autobusowego MPK na pojazdy o napędzie gazowym (ponad 20% autobusów), - zwiększenie płynności ruchu samochodowego na terenie miasta poprzez modernizację i przebudowę układu komunikacyjnego, - montaż instalacji wykorzystujących źródła energii odnawialnej (kolektory słoneczne na obiektach należących do miasta), - prowadzenie kampanii informacyjnej i edukacyjnej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży na temat szkodliwości spalania śmieci i odpadów w piecach domowych oraz na otwartej przestrzeni.

Miasto Rzeszów inwestuje w technologie oparte na wykorzystaniu systemów solarnych już od 2004 roku. Odnawialne źródła energii, pozwalają na oszczędności w utrzymaniu obiektów użyteczności publicznej, m.in.: basenów, żłobków, domów pomocy społecznej. Baterie słoneczne są też wykorzystywane w całym mieście do oświetlania przejść ulicznych. W celu ograniczenia uciążliwości hałasowych, prowadzona jest ciągła modernizacja układu komunikacyjnego miasta oraz budowa ekranów dźwiękochłonnych.

Obecnie w Rzeszowie działa ponad 20 tysięcy przedsiębiorstw, obsługiwanych przez ponad 800 instytucji finansowych i okołobiznesowych. Wiodącym rzeszowskim przedsiębiorstwem, będącym równocześnie awangardą technologicznego rozwoju regionu, jest WSK „PZL-Rzeszów” S.A. – producent silników lotniczych, największy pracodawca w mieście. Głównym udziałowcem przedsiębiorstwa jest od kilku lat United Technologies Corporation, światowy potentat w produkcji wyrobów dla przemysłu lotniczego, energetycznego oraz budowlanego, dostawca silników do samolotów odrzutowych.

Wśród firm z udziałem kapitału zagranicznego najbardziej znaczące to: ALIMA-GERBER S.A. produkująca soki i odżywki dla dzieci i niemowląt oraz producenci farmaceutyków: ICN-POLFA RZESZÓW S.A. – działająca w korporacji VALEANT oraz SANOFI-AVENTIS. Dużym

¹⁶ „Raport o stanie miasta Rzeszowa w 2015 r., Przekształcenia strukturalne i tendencje rozwoju społeczno – gospodarczego”, (red.) A. Noworól, Rzeszów 2015, s. 190 - 192.

uznaniem w Polsce i za granicą cieszy się produkowany przez rzeszowski ZELMER sprzęt gospodarstwa domowego. Oprócz tradycyjnych branż, w Rzeszowie prężnie rozwija się przemysł elektroniczny i informatyczny. ASSECO POLAND S.A. jest obecnie największą firmą informatyczną w Polsce i jedną z największych w Europie.

Dzięki korzystnemu położeniu województwa podkarpackiego Rzeszów stał się ponadto centrum handlowym, hurtowym i magazynowym dla przedsiębiorców z Ukrainy, Słowacji, Węgier i Rumunii. Miast posiada jedną z najlepiej rozwiniętych sieci handlowych w Polsce. Kilkakrotnie w ciągu roku organizowane są w Rzeszowie targowe i wystawiennicze, przyciągające handlowców z całej Polski oraz z zagranicy. Imprezy te są dobrą okazją do prezentacji potencjału gospodarczego firm z Rzeszowa i okolic. Główne gałęzie przemysłu: lotnictwo, informatyka, budownictwo, farmaceutyka, meblarstwo, produkcja sprzętu domowego, centra komercyjno-usługowe.

Rzeszów przyciąga różnego rodzaju wydarzenia kulturalne. Organizowane są przeglądy, spotkania teatralne, koncerty, imprezy okolicznościowe. Rzeszów posiada pięknie odnowioną filharmonię, teatr, scenę obok ratusza umożliwiającą organizację koncertów plenerowych, przeglądów). Posiada również wiele organizacji, które współpracują ze sobą w celu promocji kultury. Organizowane jest wiele koncertów polskich gwiazd. Organizowane są również cykliczne imprezy np. Przegląd Zespołów Polonijnych czy Rajd Rzeszowski. W ocenie władz miasta poziom i liczba imprez jest wysoka. W dobie kryzysu ważne jest aby utrzymać liczebność imprez na obecnym poziomie – zarówno ich liczbę jak i ich poziom. Niemniej miasto inwestuje w infrastrukturę dla kultury. Za prowadzenie działalności kulturalnej oraz organizację miejskich wydarzeń o charakterze kulturalnym odpowiada Estrada Rzeszowska – specjalnie wydzielona jednostka miejska¹⁷. Odpowiada ona za pozyskanie sponsorów chcących wesprzeć organizację imprez, i następnie czuwa nad jej organizacją i przebiegiem.

W mieście i okolicy odbywają się liczne imprezy kulturalne i sportowe, z których wiele ma charakter międzynarodowy. Szczególną renomę zyskał organizowany przez Filharmonię Podkarpacką Muzyczny Festiwal w Łańcucie, jak również odbywający się co trzy lata Festiwal Polonijnych Zespołów Folklorystycznych, łączący nasz region z Polonią całego świata. Pośród licznych cyklicznych imprez organizowanych w mieście do najbardziej popularnych należą m.in.: Carpathia Festival, Dni Rzeszowa, Święto Paniagi, Wielokulturowy Festiwal Galicja, Noc Muzeów, Festiwal Barwy Ukrainy, Juwenalia Rzeszowskie, Dni Kultury Marynistycznej, oraz Wieczory Muzyki Organowej i Kameralnej w Katedrze Rzeszowskiej. Dużym zainteresowaniem cieszą się także Rzeszowskie Spotkania Teatralne, Rzeszowskie Spotkania Karnawałowe, Biennale Plakatu Teatralnego i Biennale Sztuki Komputerowej oraz liczne wystawy malarstwa i fotografii. Orkiestra Symfoniczna Filharmonii Podkarpackiej zaliczana jest do grupy kilku najlepszych w kraju. Także jako jedna z najlepszych pod względem akustycznym oceniana jest sala koncertowa Filharmonii.

Podsumowanie

Rzeszów to miasto na prawach powiatu w południowo -wschodniej Polsce, położone na pograniczu Pogórza Karpackiego i Kotliny Sandomierskiej nad rzeką Wisłok. Miasto jest siedzibą władz Województwa Podkarpackiego oraz Powiatu ziemskiego. Rzeszów zajmuje obecnie powierzchnię 116,37 km/kw – jest największym ośrodkiem przemysłowym, handlowo-usługowym, akademickim i kulturalnym w Polsce Południowo-Wschodniej. Od kilku lat władze miasta starają się o przyłączenie do Rzeszowa sąsiadujących sołectw, ponieważ miasto potrzebuje nowych terenów pod inwestycje, a przy dotychczasowej powierzchni (53,69 km/kw) możliwości były mocno ograniczone. Starania te zostały uwieńczone sukcesem i od 2006 roku Rzeszów sukcesywnie, rok

¹⁷ „Diagnoza dla potrzeb opracowania Strategii Rozwoju Kultury Miasta Rzeszowa. Analiza danych zastanych i raport z badań ilościowych”, Rzeszów 2013, s. 177.

po roku, zwiększa swoje terytorium. Praktyka, ta z oczywistych względów, głównie podatkowych nie odpowiada ościennym samorządom i mieszkańcom.

Od 2006 roku saldo migracji dla Rzeszowa jest dodatnie, co spowodowane było prawdopodobnie procesem poszerzania granic miasta. W latach 1999 – 2005 zanotowano duży spadek liczby ludności co mogło być spowodowane odpływem mieszkańców do ościennych gmin, zaś po reformie granic administracyjnych nastąpił ich powrót. Podsumowując, wpływ na wzrost liczby ludności w Rzeszowie, zasadniczy wpływ ma proces poszerzania granic miasta.

Naukowo przyjęto więc na potrzeby niniejszego opracowania, iż atrakcyjność osiedleńczą opisać można wskaźnikami dotyczącymi: - dostępnością do atrakcyjnego zatrudnienia, - edukacji, - ochrony zdrowia, - kultury i rozrywki, - sportu i rekreacji, - ceną mieszkań, - dostępności komunikacyjnej i dostępu do infrastruktury publicznej, a także: - stan środowiska naturalnego oraz ład społeczny.

Przyjmujemy, że dokumentem o wymiarze strategicznym dla zarządzania przestrzenią miasta Rzeszowa jest Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego. Studium, nie stanowiąc prawa miejscowego, wyznacza jednak strategię postępowania w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego Miasta, a jego zapisy wiążą samorząd Miasta i jego jednostki na całym obszarze. Według Studium ewolucja struktury przestrzennej Miasta Rzeszowa odbywać się będzie w sposób podporządkowany uchwalonym celom rozwoju oraz uwzględniający istniejące i rozpoznane uwarunkowania rozwoju przestrzennego. Rzeszów stanie się miastem wielofunkcyjnym, o wzrastającej randze w regionie, w kraju, a nawet w Europie. Będzie również utrzymywać wysoką dynamikę rozwoju gospodarczego i stwarzać coraz lepsze warunki życia mieszkańców. W kontekście wyzwań rozwojowych wielofunkcyjność Rzeszowa wymaga zabezpieczenia terenów pod różnorodne funkcje pełnione obecnie, i te, które Rzeszów pełnić będzie w przyszłości: centrum życia politycznego województwa, powiatu i gminy, siedziby władz samorządowych wszystkich szczebli w regionie, siedziby władz wojewódzkich, organizacji politycznych i społecznych, szeregu instytucji o różnym zasięgu terytorialnym.

Zgodnie z rekomendacjami zawartymi w Strategii Marki na lata 2009–2013 Rzeszów rozpoczął wdrażanie działań także z zakresu programu „Innowacyjna architektura, innowacyjne planowanie przestrzenne”. W mieście odbywa się Festiwal Przestrzeni Miejskiej oraz Kongres Planowania Przestrzeni Miejskiej, do udziału w którym zaproszono specjalistów uznawanych w kraju i za granicą, wybudowano również pierwsze innowatorskie obiekty¹⁸.

Kolejne funkcje związane są z zamieszkiwaniem w korzystnych warunkach fizjograficznych i w obiektach zgodnych z zapotrzebowaniem i aspiracjami mieszkańców oraz dostępnością przestrzenną i w odpowiedniej ilości miejsc pracy oraz obszarów wypoczynku, wykorzystujących system przyrodniczy. Zgodnie z tym projektem Rzeszów jest i będzie centrum: naukowo-badawczym i kulturalnym regionu, turystycznym, biznesu i usług okołobiznesowych, mass-mediów oraz transportowym. Miasto powinno stać się ważnym miejscem lokowania kapitału w skali regionu, a nawet w skali kraju, oraz dużym rynkiem producentów i konsumentów. Rzeszów pełni również ważną funkcję ośrodka dynamizowania rozwoju w regionie południowowschodnim i pretenduje do roli, jaką pełnił kiedyś Lwów.

Choć Rzeszów po raz pierwszy uczestniczy w prowadzonych przez nas porównaniach miast metropolitalnych w Polsce, może być uznany za potencjalnie groźnego rywala dla dużo większych metropolii. Miasto bardzo dobrze się rozwija (najszybszy wzrost PKB w skali kraju), dysponuje wyjątkowo dobrymi wskaźnikami jakości życia, dość dobrze rozwiniętym kapitałem ludzkim i infrastrukturą (choć w niektórych obszarach potrzebny jest jej intensywniejszy

¹⁸ „Aktualizacja Strategii Marki Rzeszowa oraz programu Promocji Miasta Rzeszowa w latach 2014 – 2020”, Urząd Miasta Rzeszowa, Rzeszów 2014, s. 51.

rozwój)¹⁹. Administracja korzysta też bardzo umiejętnie z szans, jakie tworzy uprzywilejowany dostęp do funduszy unijnych. Jednocześnie jednak warto zwrócić uwagę na pewne słabości Rzeszowa. Choć kapitał ludzki jest zadowalający, piętą achillesową jest stosunkowo niska aktywność społeczna mierzona działalnością organizacji pozarządowych i niewielki poziom zaufania do mechanizmów gospodarki rynkowej - w rozumieniu zakładania działalności gospodarczej przez mieszkańców miasta. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy może być nieodpowiedni nacisk położony na edukację ekonomiczną przede wszystkim na poziomie akademickim, ale też w szkołach średnich (np. podstawy przedsiębiorczości). Jednak nie można pominąć faktu, że w ostatnim czasie obserwuje się coraz prężniej działające klastry i inkubatory przedsiębiorczości oraz tworzy się środowisko start-up'owe. Obiektywnie korzystna sytuacja w zakresie warunków do inwestowania, w tym bliskość Doliny Lotniczej, w niedostatecznym stopniu przekłada się na inwestycje rzeczywiście dokonane w mieście. Istotnym obszarem do poprawy jest jednak niewątpliwie wizerunek i marka, jeszcze nie przyciągający do miasta turystów — w szczególności turystów zagranicznych²⁰.

Miasto może kontynuować więc swój pomyślny rozwój i stać się prawdziwym ośrodkiem metropolitalnym Polski południowo-wschodniej, jednak warunkiem dalszego sukcesu jest podjęcie skutecznych działań w zakresie poprawy wizerunku i bardziej sprawnej obsługi inwestorów. Miasto potrzebuje bardziej rozwiniętego sektora edukacyjnego i lepszej infrastruktury. Najtrudniejszym zadaniem długookresowym jest jednak niewątpliwie zwiększenie aktywności mieszkańców, zarówno w sferze społecznej jak gospodarczej.

¹⁹ A. Bonusiak, *Rzeszowski obszar metropolitalny* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. V, (red.) W. Bonusiak, Rzeszów 2017, s. 134 - 135.

²⁰ D. Smoleń, W.M. Orłowski, *Raport o polskich metropoliach*, PricewaterhouseCoopers, Warszawa 2015, s. 12 – 14.